

Beata Zięba-Kołodziej

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa

im. prof. Stanisława Tarnowskiego w Tarnobrzegu

UWARUNKOWANIA ZAŻYWANIA PRZEZ MŁODZIEŻ SUBSTANCJI UZALEŻNIAJĄCYCH. OPINIE UCZNIÓW SZKÓŁ PONADGIMNAZJALNYCH

Wstęp

Jest wiele powodów dla których wiedza o zjawisku uzależnień, niedostosowaniu do warunków życia społecznego czy trudnościach w codziennym funkcjonowaniu człowieka powinna być ważna. Zachowania takie przynoszą straty zarówno w wymiarze jednostkowym, jak i społecznym, mnożą ekonomiczne wydatki (terapia, lecnicstwo, zakładowa izolacja) i obciążają system pomocy społecznej, a także powodują zachwianie bezpieczeństwa publicznego. Dogłębne rozpoznanie uwarunkowań podejmowania przez dzieci i młodzież zachowań ryzykownych, w tym zażywania substancji psychoaktywnych, stanowić powinno istotny dla wychowania i profilaktyki problem. Są oni przecież przyszłością narodu, a naród żeby przetrwał musi być zdrowy. Dlatego też troska o młode pokolenia stanowić powinna główne zadanie dorosłych – rodziców, wychowawców i nauczycieli, polityków.

Niniejszy artykuł prezentuje wyniki badań, których celem było rozpoznanie sytuacji i czynników sprzyjających kontaktom młodzieży ze środkami uzależniającymi oraz sformułowanie wytycznych dla podejmowania działań profilaktycznych.

Młodzież – pokolenie chaosu

Dzieciństwo i młodość to okres, który rzutuje na późniejsze życie każdego człowieka. Brak zgody na otaczającą rzeczywistość, czy chociażby kompromisu ze światem, problemy, których nie udało się rozwiązać, osamotnienie i nałogi - to tylko część bolesnych następstw niepowodzeń wymienionych etapów. Żaden okres w życiu człowieka nie należy do łatwych, ale czas adolescencji należy do najtrudniejszych. Jest to czas poszukiwania własnej tożsamości, zadawania sobie pytań o to, „kim jestem?” i „jaki pragnę być?” Jest to czas buntu, niezgody na zastaną rzeczywistość, kształtowaną przez dorosłych. Jest to też czas prób, badania tego, co można, naśladowania zachowań dorosłych i często poczucia, że dorosłym się już jest. Okres ten ze względu na swoją specyfikę, odnoszącą się do psychospołecznego rozwoju organizmu, jest też okresem niebezpiecznym. Niesie on ze sobą wiele zagrożeń, na które wrażliwy i zagubiony młody człowiek często nie jest przygotowany.

Jaka jest współczesna młodzież? Trudno jest ją określić, zamknąć w ścisłe ramy i nadać nazwę charakteryzującą całe pokolenie. Nie jest ono tak wyraziste jak „Pokolenie Kolumbów”, pokolenie wojny i odbudowy, pokolenie tzw. „małej stabilizacji”, pokolenie „Solidarności”, lat osiemdziesiątych i szalejącego rocka. Współczesna młodzież jest niedookreślona, jak trudne do identyfikacji są czasy; jest wielobiegunowa, jak niejednorodne jest społeczeństwo. Napewno jednak młodzież jest poszukująca i błędząca, taka, jacy my dorośli bywaliliśmy w tym wieku. Uważam jednak, że czasy, w których przyszło żyć młodym ludziom są znacznie trudniejsze i bardziej niebezpieczne, stwarzające ogromne możliwości, ale w których dobra nie są dla wszystkich jednakowo dostępne; chroniące prawa dzieci i młodzieży, a z drugiej strony – łamiące je. Czasy bez najbliższych osób, bo wyjechały w poszukiwaniu lepszego życia dla swoich rodzin; czasy otwartych granic, w których wiele dzieci nie wyjeżdża nawet ze swoich wsi i miast; czasy Internetu, w którym czyha wiele pułapek; czasy dobrobytu, w których organizuje się akcje „podziel się groszem.”

Janusz Czapiński i Tomasz Panek współczesną młodzież określają terminem „Pokolenie T”, wskazując na wydarzenia społeczno-ustrojowej transformacji. Młodym ludziom, urodzonym w pierwszych latach przemian, przypisują takie cechy jak: zepsucie, sfrustrowanie, problemy emocjonalne, agresywność, nietolerancję, skłonność do nadużywania alkoholu i brania narkotyków, naruszanie norm obyczajowych i przestępczość, materializm oraz – zakupoholizm¹.

¹ J. Czapiński, T. Panek (red.), *Diagnoza społeczna 2005. Warunki i jakość życia Polaków*, Raport z badań, <http://www.diagnoza.com/pliki/raporty> data wglądu: 15.10. 2009 r.

Jacy są nieco młodsi ludzie, urodzeni w latach 90-tych, mający teraz po kilkanaście lat? Zdaniem Franciszka Kozaczuka, współczesna cywilizacja w sposób patologiczny wprowadza młode pokolenie w życie społeczne, proponując bogatą gamę wartości, niestety przede wszystkim, materialnych i konsumpcyjnych. Powoduje to u ludzi młodych kierowanie się przyjemnościami, a nie powinnościami, postawy roszczeniowe, stawianie żądań i pazerność². Charakterystykę młodzieży można znaleźć również w słowach piosenki: „Dzieci wesoło wybiegły ze szkoły, zapaliły papierosy, wyciągnęły flaszki, chodnik zapłuły, ludzi przepędziły, siedzą na ławeczkach i ryczą do siebie...”³. Ale obok takich grup młodych ludzi są też i inni - wrażliwi, oddani bliskim, o dobrym sercu, marzący o dobrym zawodzie, działający na rzecz drugiego człowieka, grzeczni, pogodzeni ze światem, zadowoleni, dobrzy uczniowie, budzący dumę rodziców synowie i córki. Pokolenie młodych jest tak samo różnorodne, jak pokolenie dorosłych. Bo czyż można powiedzieć o dorosłych, że wszyscy są życzliwi, oddani najbliższym, patrioci kochający swój kraj, żyjący bez nałogów, rezygnujący z tego by „mieć” na rzecz tego by „być”? Współczesne dzieci i młodzież to nadal uczestnicy przemian społecznych, politycznych i gospodarczych. To także euro - dzieci, borykające się z samotnością i uczuciem porzucenia; to młodzi ludzie osamotnieni w bogatych domach, poszukujący siebie i zrozumienia u innych, żyjący nadzieją na dorosłość lepszą od „teraz.” Żyjemy w czasach chaosu, który „stwarza specyficzne warunki dla socjalizacji i wychowania młodzieży, a jego dłuższe doświadczanie wywołuje silne napięcie i sprzyja pojawianiu się poczucia anomii. Wśród jej przejawów można wymienić między innymi zagubienie poznawcze, bezradność, brak zaufania i poczucie obcości wśród ludzi. Może ono utrwalic się jako ambiwalentne ustosunkowanie się wobec rzeczywistości społecznej i jej porządku moralno-społecznego.”⁴

Na doświadczenia młodzieży składają się różnego rodzaju kryzysy wewnętrzne, związane z własną osobą i zewnętrzne, związane z postrzeganiem świata i swego w nim miejsca. Zdaniem Ewy Wysockiej młodzi ludzie wpisują w swoją sytuację życiową problemy, „które immanentnie powiązane są z kryzysem tożsamościowym, odzwierciedlającym się w zablokowaniu możliwości autokreacji. Wynikać to może zarówno z braku świadomości, „kim chce się być”, jak i postrzegania ograniczeń w zakresie możliwości niezależnego i samodziel-

² F. Kozaczuk, *Profilaktyka pedagogiczna wobec zagrożeń cywilizacyjnych*, [w:] F. Kozaczuk, B. Urban (red.), *Profilaktyka i resocjalizacja młodzieży*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 2001, s. 27.

³ Słowa piosenki pt. *Dzieci*, zespołu „Elektryczne Gitary”

⁴ B. Galas, *Pokolenie chaosu i nadziei. Socjalizacja w warunkach zmiany społecznej*, [w:] R. Kwiecińska, M. J. Szymański (red.), *Młodzież a dorośli. Napięcia między socjalizacją a wychowaniem*, Wydawnictwo Akademii Pedagogicznej, Kraków 2005, s. 171.

nego kreowania własnej osoby wedle osobistych preferencji. W pewnym sensie młodzież przeżywa podwójnie złożony konflikt: „nie wie, kim chce być”, przy czym jednocześnie ma poczucie, iż „nie może być tym, kim chce”, jako że zderzona jest ograniczeniami w swobodnym wyborze indywidualnej wersji siebie i własnego życia.”⁵ Jest to jedna z ważniejszych dla rozwoju młodego człowieka sytuacji, która budzi poczucie niespełnienia, niezadowolenia i frustracji oraz powoduje kryzysy zewnętrzne, wynikające ze zmienionej perspektywy „widzenia własnej relacji z otoczeniem oraz postrzegania świata. Problemy relacyjne wiążą się głównie z ich konfliktowym charakterem oraz konsekwencją tego, a więc poczuciem osamotnienia i niezrozumienia przez otoczenie społeczne. Młodzież wpisuje w tę kategorię także ogólnie formułowane problemy życiowe, przerastające obiektywne umiejętności radzenia sobie z nimi, dotyczące relacji ze środowiskiem szkolnym, rodzinnym i rówieśniczym, a także (...) problemy z płcią przeciwną.”⁶ Kryzys zewnętrzny, jak wcześniej wspomniano, może być następstwem przeżywanego kryzysu wewnętrznego, ale może być również swego rodzaju wyzwalaczem intensyfikującym kryzys wewnętrzny. Kryzys nastawienia wobec świata młodzi ludzie wiążą ze zniechęceniem i rozczarowaniem rzeczywistością, w której żyją. Często towarzyszy im poczucie niesprawiedliwości. Taka wizja świata może kształtować u młodych ludzi pasywne sposoby reagowania na postrzeganą rozbieżność między obrazem świata realnego a jego idealnym wyobrażeniem, generując przy tym lęk przed własną przyszłością w świecie niesprawiedliwym i nieprzyjaznym. Lęk ten może przekształcić się w zachowania wycofujące, autodestrukcyjne (uzależnienia, samobójstwo), albo buntownicze, skierowane przeciw światu⁷.

Powyższe konstatacje rysują obraz młodzieży zagubionej w otaczającym świecie, poszukującej siebie i swego miejsca wśród innych, borykającej się z problemami, które mogą przerastać ich kompetencje i umiejętności prowadzące do ich pozytywnego rozwiązania, skłonnej do podejmowania zachowań ryzykownych. Bywa, że zachowania ryzyka stanowią próbę rozwiązania trudności lub są ucieczką od nich.

⁵ E. Wysocka, *Doświadczenie życia w młodości - problemy, kryzysy i strategie ich rozwiązywania. Próba opisu strukturalno-funkcjonalnego modelu życia preferowanego przez młodzież z perspektywy pedagogiki społecznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2009, s. 219.

⁶ Tamże.

⁷ Tamże, s. 220-221.

Młodzież – pokolenie ryzykantów

Określenie „pokolenie ryzykantów” nie jest ani uogólnieniem, ani próbą nazwania współczesnego pokolenia młodzieży. Jest jedynie podkreśleniem faktu, że czas młodości niesie ze sobą pewne ryzyko, którego młodzi ludzie mają większą lub mniejszą świadomość. Każde zachowanie ma określone konsekwencje – pozytywne lub negatywne i takie same są wybory młodych osób.

Zatem: *ryzykanci* – bo ryzykują utratę zdrowia, życia; bo szkodzą i stwarzają zagrożenie dla innych; bo podejmują działania, które nie służą organizmowi ani teraz, ani w przyszłości; bo często zachowania te prowadzą do uzależnień. Ryzykanci, to ci, którzy przejawiają zachowania ryzykowne. Zdaniem Joanny Szymańskiej, zachowania ryzykowne to różnego rodzaju działania niosące ryzyko negatywnych konsekwencji, zarówno dla zdrowia fizycznego, jak i psychicznego⁸. Należy jeszcze dodać, że zachowania te powodują również straty społeczne, związane z ponoszeniem kosztów drogiej terapii, hospitalizacji uzależnionych czy izolacji i resocjalizacji skazanych. W opinii Pawła Skoczylasa i Michała R. Żebrowskiego, spożywanie alkoholu w przypadku dzieci i młodzieży, prowadzi do uzależnienia w czasie kilkakrotnie krótszym niż u dorosłych osób i im wcześniej dochodzi do pierwszego kontaktu z alkoholem oraz im większe jego ilości są spożywane przed osiągnięciem pełnej dojrzałości fizycznej i psychicznej, tym większe szkody są powodowane w organizmie⁹.

Do zachowań ryzykownych, oprócz używania alkoholu, zaliczyć można między innymi: palenie papierosów, narkotyzowanie się, odurzanie lekami, uzależnienia behawioralne i skłonność do nadmiernego ryzykanctwa, agresję i przestępczość, wczesną inicjację seksualną. Oczywiście wymienione zachowania charakterystyczne są dla ludzi w różnym wieku, jednakże konsekwencje tychże działań są znacznie bardziej brzemiennie w skutki dla ludzi młodych – dzieci i młodzieży. Dzieje się tak dlatego, że proces rozwoju biologicznego, emocjonalnego, społecznego i intelektualnego u tej grupy nie jest jeszcze zakończony. Należy podkreślić, że zachowania ryzyka współwystępują, że jedno zachowanie pociąga za sobą drugie. Przekroczenie granicy i poznanie tego, co niedozwolone rozbudza potrzebę próbowania kolejnych „zakazanych owoców.” Na przykład palenie papierosów, pierwsze najczęściej zachowanie ryzykowne podejmowane przez dzieci i młodzież, pociąga za sobą często picie alkoholu. To zachowanie sprzyja natomiast podejmowaniu przypadkowych zachowań seksualnych, często bywa

⁸ J. Szymańska, *Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki*, CMP-P, Warszawa 2002, s. 14.

⁹ P. Skoczylas, M. R. Żebrowski, *Ocena stopnia zagrożenia alkoholizmem wśród dzieci i młodzieży ze środowisk wielkomiejskich dotkniętych patologiami społecznymi*, <http://www.phie/pdf/phe-2009-2-27>, data wglądu: 15.10.2009 r.

również wstępem do odurzania się lekami czy narkotyzowania się. Brak reakcji dorosłych i przykrych dla eksperymentującego konsekwencji pozwala łamać kolejne bariery.

Zachowania ryzykowne podejmowane przez ludzi młodych mają swoje odzwierciedlenie w danych liczbowych. Spożywanie alkoholu stało się statystyczną normą, napawającą niepokojem. Badania różnych autorów dowodzą, że zjawisko spożywania alkoholu przez dzieci systematycznie wzrasta, a wiek inicjacji alkoholowej obniża się. Prowadzone w latach 2006-2008 przez P. Skoczylasa i M. Żebrowskiego badania na próbie 348 uczniów szkół podstawowych i gimnazjów dowodzą, że ponad połowa uczniów szkoły podstawowej (62,7%) i 96,2% uczniów gimnazjów miało kontakt z alkoholem. Najczęściej spożywanym alkoholem jest piwo, dalej wino i alkohole wysokoprocentowe. Alkohol stanowi wśród dzieci i młodzieży najczęściej stosowaną substancję psychoaktywną¹⁰.

Badania B. Fatygi i J. Rogali-Obłękowskiej również dowodzą obniżania się wieku inicjacji alkoholowej. Wyniki wskazują, że 50,3% chłopców i 38% dziewcząt po raz pierwszy piło alkohol przed 12 rokiem życia¹¹. Z badań Janusza Sierosławskiego wynika, że na 4500 osób z trzecich klas gimnazjalnych i drugich klas szkół ponadgimnazjalnych 92% badanych ma już inicjację alkoholową za sobą. Badania zarysowały również zjawisko systematycznego picia alkoholu przez młodzież, zarówno w grupie chłopców, jak i dziewcząt¹². Dane wskazują także, że wzrasta liczba młodych osób, które łączą alkohol z lekami. W grupie badanych 15-16 latków, osoby takie stanowiły 10% ogółu, a w roku 2003 – 9% badanych. Przeprowadzone przez Krzysztofa Borowskiego badania potwierdzają również, iż najczęściej spożywanym przez młodzież alkoholem jest piwo oraz, że wzrósł odsetek uczniów upijających się i mających problemy po alkoholu¹³.

Na zjawisko łączenia alkoholu z lekami zwracają uwagę również inni autorzy badań. Wynika z nich, że leki uspokajające i nasenne są – po papierosach i alkoholu – najbardziej rozpowszechnionymi wśród młodzieży środkami odurzającymi. Z ogólnopolskich badań ankietowych (HBSC) przeprowadzonych w 2002 roku wiadomo, że 5% piętnastolatków chociaż raz w życiu sięgnęło po leki w celu odurzania się. Natomiast w ciągu ostatnich 12 miesięcy (rok 2005) sięgało po leki w tym samym celu 3% respondentów. Inne badania (ESPAD) wskazują,

¹⁰ P. Skoczylas, M.R. Żebrowski, dz. cyt.

¹¹ B. Fatyga, J. Rogala-Obłękowska, *Style życia młodzieży a narkotyki*, Instytutu Spraw Publicznych, Warszawa 2002, podaje za: I. Pospiszyl, *Patologie społeczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 136.

¹² J. Sierosławski, *Ograniczenie używania substancji psychoaktywnych i związanych z tym szkód zdrowotnych*, „Alkoholizm i Narkomania” 1999, nr 2/35, podaje za: I. Pospiszyl, op. cit., s. 137.

¹³ K. Bobrowski, *Używanie substancji psychoaktywnych i inne zachowania problemowe młodzieży gimnazjalnej. Zmiany pomiędzy 14. a 16. rokiem życia*, „Alkoholizm i Narkomania” 2005, nr 18, s. 32-34.

że w ciągu ostatnich 12 miesięcy leków uspokajających i nasennych bez zalecenia lekarza używało 9% nastolatków, w tym leków w połączeniu z alkoholem od 5% do 7% uczniów 15-18 letnich. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że rozpowszechnienie używania substancji psychoaktywnych jest inne wśród dziewcząt i chłopców. Chłopcy częściej deklarują używanie praktycznie wszystkich substancji, poza lekami uspokajającymi i nasennymi. Dziewczeta, około dwa razy częściej niż chłopcy, regularnie przyjmują leki uspokajające i nasenne¹⁴. Niepokojące są także doświadczenia młodzieży związane z narkotykami, szczególnie przetworami konopi. Marihuana, jako środek inicjujący wystąpiła u 15% badanych gimnazjalistów. Tylko nieliczni przechodzili inicjację narkotykową używając innych środków. W szkołach ponadgimnazjalnych zdecydowanie najczęściej jako środki inicjujące wymieniane były marihuana lub haszysz (31%), a następnie – leki uspokajające i nasenne (9%)¹⁵.

Zachowania ryzykowne podejmowane przez dzieci i młodzież stanowią ogromny problem społeczny, za który odpowiedzialni są przede wszystkim dorośli:

- rodzice, którzy dają negatywne wzorce i, którzy nie wzmacniają w dziecku poczucia własnej wartości, nie podejmują rozmów o zagrożeniach, nie wywiązują się ze swoich wychowawczych i opiekuńczych powinności, nie poszerzają własnej wiedzy na temat uzależnień i skutecznego wychowania, nie tworzą bezpiecznego domu, nie mają czasu dla swoich dzieci i nie przygotowują ich do samodzielnego życia, nie budują w dzieciach wiary we własne możliwości;
- wychowawcy i nauczyciele, którzy z wychowania i profilaktyki uczynili jedno z narzędzi awansu zawodowego czy też „wzorcowe” działanie zadawalające kontrolujących (stosy dokumentów opisujących działania, ale często ich mała efektywność); którzy nie potrafią, nie mogą lub nie chcą zrozumieć potrzeb wychowanków; dla których nauczanie jest ważniejsze od wychowania (a łączyć obu dziedzin nie potrafią); którzy nie poszerzają swojej wiedzy i nie mają czasu dla ucznia oraz nie uczą pokonywania życiowych problemów;
- wszyscy ci, którzy tworzą rzeczywistość – polityczną, gospodarczą, edukacyjną, w której odnaleźć się trudno dorosłym, i jeszcze trudniej dzieciom i młodzieży; którzy dla szybkich efektów podejmują działania o „krótkim terminie ważności,” zapominając, że dziś buduje się jutro – dzieci, młodzieży i dorosłych obywateli.

¹⁴ K. Okulicz-Kozaryn, A. Borucka, K. Kocoń, *Przyjmowanie leków psychoaktywnych a używanie innych substancji odurzających przez młodzież*, „Alkoholizm i Narkomania” 2006, nr 1, s. 36-37.

¹⁵ Tamże, s. 37.

Nie generalizuję, ponieważ wiem, że są mądrze kochający rodzice, wykonujący z oddaniem swoje obowiązki utalentowani nauczyciele i wychowawcy, odpowiedzialni organizatorzy życia społecznego. Pragnę jedynie zwrócić uwagę na konieczność dołożenia wszelkich starań, by środowisko rodzinne, szkolne i lokalne było źródłem pozytywnych wzorców oraz czynnikiem chroniącym dzieci i młodzież przed podejmowaniem zachowań ryzykownych.

Badania własne

Celem prezentowanych badań było rozpoznanie sytuacji i czynników sprzyjających kontaktom ze środkami uzależniającymi (cel poznawczy) oraz sformułowanie wytycznych dla działań profilaktycznych (cel praktyczny).

Prezentowany materiał stanowi tylko część szerszych badaniach przeprowadzonych w jednej z burs województwa świętokrzyskiego, we wrześniu 2008 roku. Bursa szkolna to placówka opiekuńczo-wychowawcza typu internatowego, która przeznaczona jest dla dzieci i młodzieży pobierającej naukę poza miejscem zamieszkania. Jej podstawowym zadaniem jest zapewnienie opieki oraz stwarzanie warunków wszechstronnego rozwoju wychowanka. Do zadań placówki należy również podejmowanie działań z zakresu profilaktyki pierwszorzędowej oraz inicjowanie działań interwencyjnych (profilaktyka drugorzędowa) w szczególnych przypadkach.

W badaniu zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, materiał badawczy zebrano przy użyciu ankiety. Wyniki zamieszczone poniżej dają odpowiedź na pytania szczegółowe, sformułowane następująco: *Jakie sytuacje młodzież uważa za sprzyjające sięganiu po substancje uzależniające?* oraz: *Co sprzyja kontaktom młodzieży ze środkami uzależniającymi?* Pod uwagę brano takie substancje uzależniające jak: nikotyna, alkohol i narkotyki. Jestem świadoma faktu fragmentaryczności przedmiotu badań. Nie obejmują one kontaktów młodzieży ze wszystkimi substancjami uzależniającymi, jak chociażby lekami psychotropowymi, czy popularnymi ostatnio wśród młodzieży „dopalaczami.” Przed przystąpieniem do badań założyłam bowiem, zbadanie doświadczeń młodych ludzi z najbardziej powszechnymi substancjami (alkohol i nikotyna). W badaniu udział wzięło 61 wychowanków, w tym 25 chłopców i 36 dziewcząt. Byli to uczniowie szkół ponadgimnazjalnych – liceum, technikum oraz, w niewielkim stopniu, szkoły zawodowej, w wieku od 15-18 lat. Wyniki przeprowadzonych przeze mnie badań zgodne są, w wielu przypadkach, z doniesieniami innych autorów.

Badania przeprowadzone wśród wychowanków placówki wskazują, iż najbardziej rozpowszechnionym wśród młodzieży alkoholem jest piwo. Do jego spożywania przyznało się 56 spośród 61 badanych osób. Na drugim miej-

scu znajduje się wino, i dalej – alkohole wysokoprocentowe (wódka). Wśród innych alkoholi badani wymieniali whisky, drinki i szampan. Istotny w diagnozie jest również wiek inicjacji alkoholowej badanych. Dane wskazują, że nieznaczna grupa wychowanków po raz pierwszy piła alkohol w szkole podstawowej (6 osób). Najwięcej osób próbowało alkoholu w gimnazjum (23) i w szkole ponadgimnazjalnej (27). Na zachowania młodzieży wpływ mają ich rodzice, prezentowane przez nich wzory zachowań, ich świadomość odnośnie zagrożeń oraz przyzwolenie na ryzykowne działania dzieci. Z prowadzonych badań wynika, że większość rodziców wie o picciu alkoholu przez ich dzieci (33 osoby), ale nie wyrażają zgody na takie zachowania. Niewielu z nich nie wie o zachowaniach tego typu (19 wskazań). Tylko 9 wychowanków wskazało, iż ich rodzice pozwalają im na spożywanie alkoholu.

Oдноśnie palenia papierosów dane wskazują, że palenie papierosów przez młodzież ponadgimnazjalną nie jest popularne, aczkolwiek (biorąc pod uwagę liczbę badanych wychowanków) częste. 42 wychowanków odpowiedziało, że nie pali, natomiast 19 osób przyznało się do palenia papierosów. Podobnie, jak w przypadku alkoholu, 13 respondentów odpowiedziało, że rodzice wiedzą o paleniu przez nich papierosów, ale nie wyrażają zgody. W przypadku 6 respondentów rodzice nie wiedzą o zachowaniu ryzykownym swoich dzieci.

Młodzież posiada wiedzę, która z punktu widzenia profilaktyki jest wiedzą niesamowicie istotną. Odnosi się ona do czynników sprzyjających sięganiu po substancje uzależniające oraz sytuacji, które temu zjawisku służą. Wiedza ta pozwala wychowawcom podejmować działania służące zmianie zachowań wychowanków i takiej organizacji pracy opiekuńczo-wychowawczej w placówce, która stanowić może alternatywę dla zachowań ryzyka lub chociażby utrudnia ich podejmowanie. Sytuacje sprzyjające podejmowaniu zachowań problemowych prezentuje tabela 1.

Z danych wynika, że młodzież pali papierosy w szkole, a sprzyjającym momentem są przerwy międzylekcyjne. Odpowiedziało w ten sposób 40 badanych. Najczęściej uczniowie palą w toaletach i na zewnątrz budynku. Dzieje się tak zapewne dlatego, ponieważ nauczyciele nie kontrolują tych miejsc, nie realizują dyżurów lub też istnieje w szkole „ciche przyzwolenie” dla tego typu zachowań. Wśród młodych ludzi modne jest palenie w towarzystwie (a może to właśnie towarzystwo rówieśników stanowi czynnik zachęcający do palenia papierosów?). Paleniu papierosów sprzyjają wargary (39). Poza tym – wspólne imprezy, dyskoteki, spotkania towarzyskie, czas przed szkołą. Na sytuacje te wskazało średnio 35 osób.

Tabela 1. Opinie wychowanków na temat sytuacji sprzyjających sięganiu po środki uzależniające (odnoszących się również do sytuacji w placówce)

Lp.	Sytuacje sprzyjające kontaktom z substancjami uzależniającymi	Wartość N		
		Papierosy	Alkohol	Narkotyki
1.	brak zainteresowania ze strony rodziców	16	33	23
2.	brak zainteresowania ze strony wychowawców	12	18	9
3.	nie potrzebna jest żadna okazja	35	32	18
4.	spotkania towarzyskie	36	52	16
5.	dyskoteka	34	56	33
6.	na imprezach	35	51	32
7.	wakacje bez dorosłych	28	45	20
8.	przed rozpoczęciem zajęć w szkole	34	14	5
9.	kiedy wychowawca w bursie nie pilnuje	28	20	6
10.	na przerwach w szkole	40	10	1
11.	w nocy w bursie	10	8	4
12.	na uroczystościach rodzinnych	6	40	2
13.	na wagarach	39	47	13
14.	nuda	28	27	11

Uwaga: Dane nie sumują się – respondenci mogli dokonywać wielokrotnych wyborów.

Do sytuacji ułatwiających młodemu ludziom palenie papierosów zaliczyć można również: wakacje bez dorosłych (28), brak kontroli wychowawczej w placówce (28 i 10 głosów), brak zainteresowania ze strony rodziców (16) oraz brak zainteresowania ze strony wychowawców (12). Wszystkie te odpowiedzi odnoszą się do jednej kategorii, a mianowicie – brak dozoru i zainteresowania tym, co robi młodzież. Paleniu sprzyja także nuda (28). Kontrola (nie pozwalają) lub sama obecność dorosłych (nie wypada) uniemożliwia opisywane zachowania podczas rodzinnych uroczystości.

Dyskoteka, spotkania towarzyskie, imprezy, wagarzy, wakacje bez dorosłych, uroczystości rodzinne - to sytuacje sprzyjające również picciu alkoholu przez młodzież. Te kategorie odpowiedzi uzyskały od 45 do 56 wskazań respondentów. Nie bez znaczenia jest tutaj tradycja i utarte wzory kulturowe związane ze spożywaniem alkoholu przez dorosłych przy wielu okazjach – spotkania, chrzciny, komunie, wesela, urodziny i imieniny, odniesiony sukces i smutek porażki, a także akceptacja picia, dostępność alkoholu oraz brak alternatywnych wzorców zastępowania alkoholu w sytuacjach, w których spełnia on rolę neutralizatora przykrych doznań, czy facylitatora towarzyskiego życia. Wielu badanych uznało,

że nie potrzebne są żadne szczególne okazje/sytuacje, by napić się alkoholu (32). Podobnie jak w przypadku palenia papierosów, sytuacją sprzyjającą picciu alkoholu jest brak zainteresowania ze strony dorosłych (rodziców i wychowawców, kolejno 33 i 18 odpowiedzi). Alkoholizowaniu się sprzyjają także godziny nocne, w przypadku pobytu w placówce (8 odpowiedzi). Do jego spożywania dochodzi również w szkole (10).

Kontaktom z narkotykami sprzyjają, zdaniem respondentów, takie sytuacje jak: dyskoteki i inne imprezy towarzyskie (33 wskazań), spotkania towarzyskie, brak zainteresowania ze strony rodziców (od 16 do 32), brak kontroli dorosłych podczas wakacji (18), waggary (13) i nuda (11). Nuda może być tu skutkiem braku zainteresowań i niskiej kultury czasu wolnego. Wyniki badań wskazują, iż do spożywania narkotyków dochodzi również sporadycznie w szkole (10) oraz w placówce w czasie godzin nocnych (8). Okazuje się zatem, iż to właśnie brak kontroli i zainteresowania ze strony opiekunów stanowią najczęściej sytuacje, które sprzyjają podejmowaniu przez młodzież zachowań ryzykownych.

Ważne dla podejmowania działań profilaktycznych (I poziom) oraz budowania koncepcji wychowawczych są informacje uzyskane od badanych, dotyczące przyczyn podejmowania przez młodych ludzi zachowań ryzyka. Uzyskane z badań dane przedstawia tabela 2. Wymienione odpowiedzi to przekonania normatywne wychowanków, które często kształtowane są w oparciu o fałszywe przesłanki, na podstawie błędnych przekazów rówieśników, zdradzające brak elementarnej wiedzy dotyczącej rozwoju organizmu. Skoncentrowane są one na motywacjach sięgania po alkohol, narkotyki oraz nikotynę i chociaż powodów może być znacznie więcej niż wymienione poniżej, to jednak zauważa się pewną stałość czynników warunkujących takie zachowania. Na uwagę zasługuje fakt, że opinie badanej młodzieży na temat picia alkoholu i palenia papierosów odpowiadają stereotypowym przekonaniom funkcjonującym również w świecie dorosłych osób.

Z danych wynika, że młodzież jest przekonana, iż nikotyna rozładowuje napięcie i stres (47 odpowiedzi), że wszystkiego należy w życiu spróbować (37), a młodzi ludzie palą dlatego, ponieważ: nie potrafią rozwiązywać swoich problemów, co powoduje u nich frustrację i potrzebę jej rozładowania (43), chcą zaimponować innym (38), dają łatwo namówić się kolegom (36), czują się dorośli (35), przeżywają nieporozumienia w klasie szkolnej (32) i mają problemy w nauce (28), odreagowują nieporozumienia w domu (26), papierosy pomagają się zrelaksować (24).

Tabela 2. Przekonania normatywne oraz opinie wychowanków bursy na temat przyczyn sięgania po środki uzależniające przez młodzież

Lp.	Przyczyny podejmowania kontaktów	Wartość N		
		papierosy	Alkohol	narkotyki
1.	panuje moda na takie substancje	1	28	24
2.	przez trudności w nauce	28	26	29
3.	nieporozumienia w domu	26	36	25
4.	brak porozumienia w klasie	32	26	18
5.	chęć zaimponowania innym	38	36	31
6.	bo czują się dorośli	35	36	20
7.	nierozwiązane problemy osobiste, brak umiejętności ich rozwiązywania	43	76	45
8.	rozładowują napięcie i stres	47	36	26
9.	dodają sobie pewności i śmiałości	19	50	29
10.	dają się łatwo namówić innym	36	38	30
11.	zachęcają do tego reklamy	12	26	4
12.	z nudów	28	30	17
13.	z ciekawości, jak to jest?	29	30	39
14.	żeby zwrócić na siebie uwagę rodziców	15	21	13
15.	narkotyki pomagają w nauce	5	4	29
16.	bo takie mamy zwyczaje (bo wszyscy...)	23	31	9
17.	pomagają się zrelaksować	24	30	23
18.	pomagają zapomnieć o problemie	14	38	35
19.	wszystkiego trzeba w życiu spróbować	37	39	32
20.	trudno jest się uzależnić	47	39	38
21.	uzależniają się tylko ludzie słabi	16	21	17
22.	bo wyrwali się spod opieki rodziców	20	31	18
23.	bo rodzice sami używają	21	14	1

Uwaga: Dane nie sumują się – respondenci mogli dokonywać wielokrotnych wyborów.

Wymienione przyczyny sprowadzają się do zaspokojenia potrzeby rozładowania napięcia. Ale młodzi ludzie palą papierosy także dlatego, że: chcą spróbować „jak to jest” (29), zabić nudę (28), takie są zwyczaje (23), nie czują kontroli dorosłych (20), rodzice sami palą (21), palenie dodaje im pewności siebie (19), chcą zwrócić na siebie uwagę rodziców (15). Tylko jedna osoba odpowiedziała, że panuje moda na palenie papierosów.

W opiniach uczniów spożywanie alkoholu przez ludzi młodych jest następstwem nierozwiązanych problemów i braku umiejętności pokonywania trudności (76). Alkoholizowanie się dodaje pewności siebie (50), alkohol jest substancją, której należy spróbować (39), picie pozwala zapomnieć o problemach (38). Pije się dlatego, że: młodzi ludzie przeżywają nieporozumienia w domu (36) i w szkole (26), trudności w nauce (26), czują się dorośli (36) i chcą zaimponować innym (36), panuje moda na „kreowanie się” za pomocą alkoholu (28), a alkohol dodaje pewności siebie i śmiałości (50). Młodzi ludzie są przekonani, że alkohol rozładowuje napięcie i stres (36). Badani wskazywali także, że do picia zachęcają koledzy (38), reklamy (26), nuda (30) oraz chęć spróbowania alkoholu czy wręcz upicia się (30), brak kontroli rodziców (31), panujące zwyczaje, i co za tym idzie – społeczne przyzwolenie (31) oraz powszechne opinie, że alkohol jest środkiem pozwalającym się zrelaksować (30).

Wiele błędnych przekonań wyraża młodzież również na temat narkotyków. Podobnie jak w przypadku alkoholu, narkotyki w odpowiedziach badanych, pozwalają: zapomnieć o problemach (35), dodają pewności siebie (29), rozładowują napięcia i stres (26), pomagają się zrelaksować (23). W opiniach badanych do narkotyzowania się skłania młodych ludzi: panująca w rówieśniczych środowiskach moda na takie substancje (24), trudności w nauce (29), nieporozumienie w domu (25), w szkole (18), chęć zaimponowania innym (31), poczucie, że jest się dorosłym, a więc wolno podejmować pewne zachowania (20), namowa innych osób (30), ciekawość (39), przekonanie, że wszystkiego trzeba w życiu spróbować (32), brak kontroli rodziców (18), czy chęć zwrócenia ich uwagi (13).

Podsumowanie i wnioski

Powyższa analiza materiału badawczego pobudza do refleksji zarówno nad uwarunkowaniami podejmowania przez dzieci i młodzież zachowań ryzykownych, prowadzących do uzależnienia, jak również nad efektywnością (w odniesieniu do badanej grupy) dotychczasowych oddziaływań profilaktycznych, realizowanych przede wszystkim w szkole.

Zatrważające jest przekonanie młodzieży, że papierosy, alkohol i narkotyki nie uzależniają tak szybko, a jeżeli już, to uzależniają się tylko osoby słabe. W tej kategorii odpowiedzi wymienione substancje zyskały kolejno: 47, 39, 38 oraz 16, 21, 17 głosów. Interesujące zatem byłoby poznanie opinii badanych na temat „ludzi słabych”, jacy oni są? Mogłoby się okazać, że „słabi” to ci, którzy posiadają wymienione w tabeli cechy – mają problemy w szkole, w rodzinie, z rówieśnikami, nie są asertywni, nie potrafią rozwiązywać życiowych trudności w sposób konstruktywny, uciekają od problemów, nie radzą sobie z napięciem i stre-

sem. Podczas zajęć psychoedukacyjnych okazałoby się, że tacy właśnie ludzie są wśród nich samych.

Niepokoić dorosłych (rodziców i wychowawców) powinien także brak umiejętności rozwiązywania trudności życiowych, w tym rodzinnych, szkolnych oraz koleżeńskich i łagodzenie frustracji za pomocą substancji uzależniających. Odużwanie się ma efekt krótkotrwały i, może pozwala zapomnieć o problemie, ale nie powoduje, że problem znika. A skoro dalej jest, to znowu należy o nim zapomnieć. Negatywne sposoby reagowania na problemy to nakręcanie się i wchodzenie w nałóg.

Błędnym przekonaniem funkcjonującym wśród młodzieży, jest również to, iż uważają oni substancje psychoaktywne za ułatwiające naukę. Szczególnie opinie te dotyczą narkotyków (29), w mniejszym stopniu natomiast papierosów (5) i alkoholu (4). W częstych rozmowach z wychowankami informacje o „zba-wiennym” działaniu przyspieszającym proces zapamiętywania i uczenia się dotyczyły amfetaminy.

Badania wskazały również, iż istotnym czynnikiem podejmowania przez młodzież zachowań ryzykownych są negatywne wzory zachowań osób znaczących, w tym przypadku rodziców. Wniosek ten dotyczy przede wszystkim alkoholu (14) i nikotyny (21). Rodzice, często nieświadomie, przekazują swoim dzieciom określone wzory postępowania. Ich czyny mocniej przemawiają do młodych osób, niż apele typu: „nie pal”, kiedy w domu dorośli palą; „nie pij”, kiedy każda uroczystość „zakrapiana” jest alkoholem.

Mogłoby się wydawać, że najlepszym rozwiązaniem dla profilaktyki byłaby całkowita likwidacja zakładów produkujących alkohole i papierosy oraz zakaz dystrybucji narkotyków, egzekwowany karą śmierci. Rozwiązanie może najlepsze, ale niemożliwe do zrealizowania, więc nieskuteczne, ponieważ ludzie od zawsze doskonale radzili sobie z tym, co zakazane. Słyszeliśmy o bimbrowniach w lesie, skrętach w czasie kryzysu i marihuanie uprawianej w szafie. Okazuje się, że człowiek jest istotą niezwykle twórczą – i w dobrym, i w złym tego słowa znaczeniu. A tworzeniu sprzyjają kryzysy i zakazy. Dlatego też skuteczna profilaktyka powinna skupiać się na niwelowaniu czynników warunkujących podejmowanie zachowań ryzykownych i wzmacnianiu czynników chroniących przed uzależnieniem oraz ograniczaniu sytuacji sprzyjających działaniom niepożądanym dzieci i młodzieży. Skuteczną profilaktykę powinno się:

- *zaczynać w rodzinie.* Za wychowanie dzieci odpowiedzialni są rodzice. To oni powinni budować w nich poczucie własnej wartości, kompetencje społeczne, przekonanie o własnej sprawczości, wiarę we własne siły; powinni kształtować umiejętność pozytywnego rozwiązywania konfliktów i życiowych problemów oraz życiowy optymizm; powinni zachęcać do poszu-

kiwania pomocy w trudnych sytuacjach; to oni powinni przekazywać im podstawową wiedzę o zagrożeniach, w tym o substancjach uzależniających, ale przede wszystkim powinni dostarczać dzieciom pozytywnych wzorów zachowań i zachęcać do działań prozdrowotnych. Rodzice powinni kochać swoje dziecko mądrą miłością, stosować rozumną swobodę i dyskretną kontrolę. Powinni, ale kto ich tego nauczy? *Należy zatem w profilaktyce społecznej „postawić” na pedagogizację rodziców.*

- *kontynuować w szkole.* Podejmowane w domu działania wobec dziecka powinny być kontynuowane i rozwijane w szkole. Podmiotowe traktowanie ucznia, prawdziwe zaangażowanie w jego problemy i gotowość pomocy ze strony nauczyciela, budowanie poczucia bezpieczeństwa, przekazywanie wiedzy o uzależnieniach w sposób aktywizujący i umożliwiający przeżycie problemu, współpraca ze specjalistami i współtworzenie lokalnej profilaktyki społecznej, organizowanie zajęć pozalekcyjnych, wspieranie ucznia, rozwijanie jego mocnych stron – to podstawowe zadania szkoły w zakresie profilaktyki. *Szkoła powinna kłaść większy nacisk na wychowanie, oczywiście przy pełnej realizacji funkcji dydaktycznej.*
- *kreować przez państwo.* Polityka społeczna i edukacyjna państwa powinna uwzględniać długofalowość działań wychowawczych i profilaktycznych. Zajęcia organizowane przez rok, ponieważ „na tyle starczyło pieniędzy z Unii Europejskiej” – to tylko rozbudzanie nadziei dzieci i młodzieży (realizacja różnorodnych programów). Edukacja społeczeństwa, podnoszenie kompetencji pedagogicznych rodziców i nauczycieli, stwarzanie warunków rozwoju zainteresowań i uzdolnień oraz zagospodarowanie czasu wolnego dzieci i młodzieży, rzetelna informacja o współczesnych zagrożeniach, budowanie strategii profilaktyki lokalnej opartej na współpracy różnych instytucji, wspieranie rodziny i szkoły – to tylko niektóre zadania stawiane kreatorom życia w kraju. *Profilaktyce potrzebna jest dalekowzroczność.*

Bibliografia

1. Bobrowski K., *Używanie substancji psychoaktywnych i inne zachowania problemowe młodzieży gimnazjalnej. Zmiany pomiędzy 14. a 16. rokiem życia*, „Alkoholizm i Narkomania” 2005, nr 18.
2. Czapiński J., Panek T., (red.), *Diagnoza społeczna 2005. Warunki i jakość życia Polaków*, Raport z badań, <http://www.diagnoza.com/pliki/raporty/> data wglądu: 01.10. 2009 r.
3. „Elektryczne Gitary” (zespół), słowa piosenki pt. „Dzieci”.

4. Fatyga B., Rogala-Obłękowska J., *Style życia młodzieży a narkotyki*, Instytutu Spraw Publicznych, Warszawa 2002.
5. Galas B., *Pokolenie chaosu i nadziei. Socjalizacja w warunkach zmiany społecznej*, [w:] R. Kwiecińska, M.J. Szymański (red.), *Młodzież a dorośli. Napięcia między socjalizacją a wychowaniem*, Wydawnictwo Akademii Pedagogicznej, Kraków 2005.
6. Kozaczuk F., *Profilaktyka pedagogiczna wobec zagrożeń cywilizacyjnych*, [w:] F. Kozaczuk, B. Urban (red.), *Profilaktyka i resocjalizacja młodzieży*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 2001.
7. Kwiecińska R., Szymański M.J.(red.), *Młodzież a dorośli. Napięcia między socjalizacją a wychowaniem*, Wydawnictwo Akademii Pedagogicznej, Kraków 2001.
8. Okulicz-Kozaryn K., Borucka A., Kocoń K., *Przyjmowanie leków psychoaktywnych a używanie innych substancji odurzających przez młodzież*, „Alkoholizm i Narkomania” 2006, nr 1.
9. Pospiszyl I., *Patologie społeczne*, PWN, Warszawa 2009.
10. Skoczylas P., Żebrowski M.R., *Ocena stopnia zagrożenia alkoholizmem wśród dzieci i młodzieży ze środowisk wielkomiejskich dotkniętych patologiami społecznymi*, <http://www.phie/pdf/phe-2009-2-27>, data wglądu: 01.10.2009 r.
11. Sierosławski J., *Ograniczenie używania substancji psychoaktywnych i związanych z tym szkód zdrowotnych*, „Alkoholizm i Narkomania” 1999, nr 2/35.
12. Szymańska J., *Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki*, CMP-P, Warszawa 2002.
13. Wysocka E., *Doświadczenie życia w młodości-problemy, kryzysy i strategie ich rozwiązywania. Próba opisu strukturalno-funkcjonalnego modelu życia preferowanego przez młodzież z perspektywy pedagogiki społecznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2009.